

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ НОТАРІАТУ В УКРАЇНІ

Желіховська Ю.В.

Хмельницький університет управління та права

Стаття присвячена дослідженню питання нотаріату, його значимості в громадянському суспільстві. Досліджено виникнення самого поняття нотаріат. Проаналізовано нормативні акти, які регулювали та регулюють діяльність нотаріусів. Розглянуто історію виникнення нотаріату на різних історичних етапах розвитку цивілізації та українського нотаріату зокрема. Проаналізовано терміни та поняття, що використовувалися та використовуються в нотаріаті та нотаріальній діяльності.

Ключові слова: нотаріат, нотаріус, нотаріальні органи, державні нотаріальні контори, приватні нотаріальні контори, юридичні факти, старші нотаріуси, біржові нотаріуси, народні суди, державний нотаріат, нотаріальні дії, латинський нотаріат.

Постановка проблеми. Нотаріат є своєрідним правовим інструментом без якого неможливе здійснення цивільно-правового обороту. Нотаріуси вчиняють нотаріальні дії, що направлені на посвідчення безспірних прав і фактів, охоронну нотаріальну дію, а також вживають заходів щодо охорони спадкового майна [1, с. 118].

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про нотаріат» нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності. Під даним поняттям в теоретичному контексті пропонується розуміти структуру нотаріальних органів, на яку покладається правоохоронна та правозахисна державна функція, що має здійснюватись у відповідності до змісту нотаріального процесу та передбаченої чинним законодавством України процедури [2, с. 47]. Змістом же діяльності нотаріальних органів є правоохоронна та правозахисна діяльність, яка державою покладена на спеціальну структуру органів та на окремих посадових осіб [3, с. 5]. Аналізуючи законодавчо закріплене визначення поняття нотаріату та дослідивши зміст охоронної функції пропонуємо внести зміни до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про нотаріат», та викласти її в такій редакції: «Нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені цим Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності, а також здійснювати та забезпечувати охорону прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб».

Діяльності, яку здійснюють нотаріуси, притаманні такі основні ознаки. По-перше, діяльність є завжди правовою. Вона завжди зачіпає врегульовані законами права та обов'язки особи, пов'язаними з здійсненням конкретної юридичної дії. По-друге, діяльність нотаріусів регламентується законодавством про нотаріат. По-третє, діяльність направлена на здійснення норм цивільного права [1, с. 120].

Нагальною потребою сьогодення є переосмислення та реформування системи нотаріату, в тому числі і в частині охорони цивільних прав та інтересів. Однак цей процес потребує наукового аналізу низки проблем, серед яких значне місце займають і питання становлення та функціонування нотаріату в Україні. Нотаріат покликаний створювати належні умови для ефективної реалізації норм права фізичними та юридичними особами, захищати їхні суб'єктивні права і законні інтереси, надаючи правочинам доказової сили документам. Крім того, нотаріат виконує попереджувальне правосуддя, запобігаючи суперечкам між сторонами цивільних правовідносин [4, с. 55], захищаючи права осіб від

можливих порушень у майбутньому, утверджуючи між ними стабільні й передбачувані відносини. Відтак він є одним із важливих чинників формування правової держави [5, с. 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти цього питання досліджували в науковій і навчальній літературі відомі вітчизняні правознавці, а саме Ясінська Л.Е., Баранкова Л.О., Черниш В.М., Гулевська Г.О., Драгачевич Л.В., Сміян С.М., Яворницький Д.І., Субтельний О.П. та багато інших. Сторінки історії нотаріату також висвітлювалися в окремих працях зарубіжних авторів, таких як Меркушкин Г.В., Юдельсон К.С., Авдеенко Н.І., Кабакова М.А.

Вилчення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність матеріалу, викладеного в статті, обумовлена непинним зростанням авторитету та значення нотаріату в сучасному суспільстві. Його діяльність має різний вплив на сфери суспільного життя і тому потребує посиленого правового регулювання нотаріальної діяльності. Функцію нотаріату неможливо переоцінити, тому що нотаріат – це зв'язуюча ланка між протилежними інтересами, що стикаються, а тому, природно, зростає й інтерес до історії нотаріату.

Мета статті. Дослідження та аналіз історії зародження і становлення вітчизняного нотаріату в складних історичних умовах.

Виклад основного матеріалу. Історія українського нотаріату відзначається особливостями в такій мірі, у якій був історичний процес розвитку української нації, держави і права.

Сучасний інститут нотаріату не можна достатньо глибоко осмислити, дослідити, вивчити поза зв'язком із попередніми стадіями його розвитку. В умовах реформування усєї правової системи, появи нових нормативно-правових документів стає цілком очевидною потреба в об'єктивному і ретельному вивченні історії, в аналізі минулого з позицій нових підходів сьогодення. Таке дослідження сприятиме виробленню наукових оцінок щодо сучасного нотаріального процесу, правильному визначенню напрямів його реформування, що дасть змогу нотаріату по праву посісти належне місце поряд з такими інститутами, як суд, прокуратура, адвокатура, в правовій системі України [5, с. 3].

Безперечно, що ми віддаємо данину тому, які великі перетворення у своєму розвитку відбулись в інституті нотаріату у світі. Адже вперше виникнувши як різновид адміністративної діяльності тисячоліття тому у Вавилоні [5, с. 77–95], стародавніх державах нотаріат пройшов шлях від примітивних писарів-канцеляристів, які вели численні прибутково-витратні книги та періодично складали кадастр усіх земель у країні, переписували населення і його майно до складної системи, яка на сьогодні успішно функціонує у всьому світі. Однак, вказаний роз-

виток нотаріату вже був неодноразово предметом наукових досліджень. Тому свою увагу ми сконцентруємо на розвитку нотаріату на українських землях в частині його впливу на охорону цивільних прав та інтересів учасників цивільних відносин.

Так, зачатки нотаріальної діяльності на теренах України, як форми охорони цивільних прав, нам відомі ще з часів Руської правди [6, с. 113], за текстом якої окремі види діянь повинні бути посвідченими іншими людьми. Хоча спеціального органу чи осіб, які повинні були здійснювати таке посвідчення тоді не існувало. Відповідний правовий розвиток даного інституту відмічається і інших джерелах, зокрема, Литовському Статуту, Соборному Уложенню та Правах, за якими судиться малоросійський народ. Вперше термін «нотар» вживається у Галицькому цивільному кодексі (§ 233, 582 та ін.) І тут вже саме він розуміється у сенсі осіб, які повинні засвідчувати певні види зобов'язань. Більш широкого застосування нотаріуси набувають вже у Зібранні малоросійських прав. Так, відповідно до його положень, встановлюються випадки за яких нотаріус може здійснювати «даровий запис» (§ 312, 313) та відповідальність яка може за це наставати. Нового розвитку питання участі нотаріуса в цивільних відносинах набуває вже в Зводі законів Російської імперії [6, с. 113]. У ньому вже визначаються питання про здійснення актів нотаріальних (Книга II, Розділ III, Глава 4), про порядок складання та зберігання нотаріальних духовних заповітів (Книга III, Розділ I, Глава 5) тощо [6, с. 113]. В окремих статтях цього акту визначається обов'язок засвічення підпису нотаріальним порядком (п. 2 ст. 150), погодження своєї згоди в нотаріуса та затвердження в Старшого нотаріуса (ст. 446) тощо. Крім цього на той час існувало вже спеціальне Положення про Нотаріальну Частину (вид. 1914 року), Правила про порядок засвічення явки актів у Біржових Нотаріусів тощо [6, с. 122]. Ще більш широко це питання висвітлювалось у Цивільному уложенні (хоча воно і не вступило в юридичну силу), де за нотаріальною формою вже визнавалась чітко правова природа окремого порядку укладання правочинів.

Однак справжнього свого розвитку інститут нотаріату отримав в радянський період, ставши державним органом, на який покладено оформлення і засвічення операцій і актів, а також посвідчення фактів, що мають юридичне значення. Згідно з законодавством, нотаріат в СРСР мав на меті зміцнення соціалістичної законності, охорону соціалістичної власності й особистої власності громадян, охорону особистих і майнових прав громадян, а також прав і законних інтересів державних установ, підприємств і суспільних організацій [7, с. 23]. На нотаріальні органи покладалося здійснення і засвічення договорів і операцій, здійснення протестів векселів, посвідчення безспірних обставин і реєстрація арештів. Положення про нотаріат 1922 р. заклало основи нотаріату, що функціонував в умовах переходу від капіталізму до соціалізму.

Проте 1923 року було введено нове Положення про державний нотаріат, яке значно розширило коло повноважень нотаріальних контор і узгодило ці повноваження з нормами цивільного законодавства. Радянський нотаріат був включений до складу органів юстиції. Організація і керівництво нотаріатом була покладена на органи судового управління. В 30-50-ті рр. XX ст. у нотаріальне законодавство часто вносилися зміни, нерідко без відповідних об'єктивних передумов. До 1926 р. нотаріальна діяльність в СРСР регулювалося законодавством союзних республік. Першим загальносоюзним актом

стала ухвала ЦВК і РНК СРСР 14 травня 1926 р. «Про основні принципи організації державного нотаріату». На основі цієї ухвали були видані положення про нотаріат окремо кожною із союзних республік. До ведення нотаріальних органів було віднесене: посвідчення операцій, видача виконавчих написів, здійснення протестів, засвічення вірності копій документів і автентичності підписів на документах, видача заставних свідоцтв, отримання в депозит предметів зобов'язань, вживання заходів з охорони спадку і видача свідоцтв про спадкоємство, забезпечення доказів, видача свідоцтв про визнання особи безвісно відсутньою. Як правило, нотаріальні дії вчинялися нотаріусом у нотаріальній конторі. За межами контори нотаріус міг вчиняти нотаріальні дії на підставі прохання сторони в разі неможливості її з'явитися в контору з поважної причини. При вчиненні нотаріальних дій нотаріус зобов'язаний був перевірити законність операції або документа, а також упевнитися в правоздатності і дієздатності осіб, що беруть участь в операції, і власноручності їхнього підпису під документами. Було визначено, що нотаріуси зобов'язані дотримуватись таємниці відносно вчинюваних ними нотаріальних дій, а довідки щодо нотаріальних дій видаються тільки учасникам операцій, а також на вимогу прокуратури і судових органів [7, с. 26]. У сільських місцевостях, де не було нотаріальних контор, деякі нотаріальні дії (посвідчення договорів контракти, операцій на суму до 500 крб., засвічення копій документів, підписів на них тощо) виконувалися сільськими радами. Скарги на дії нотаріусів надходили до народного суду за місцем знаходження нотаріальної контори і розглядалися судом у судовому засіданні з викликом заінтересованих осіб. Нотаріальне посвідчення операцій, видача виконавчих написів і засвічення копій документів й інші нотаріальні дії надавали достовірності документам, актам, усували зайві суперечки забезпечували можливість доведення в суді, сприяючи тим забезпеченню соціалістичної законності [7, с. 26].

Починаючи з 1929 року відбувається низка змін у діяльності нотаріату. Разом з усуненням із господарського життя приватнокапіталістичних елементів змінюється і обсяг нотаріальних дій. Значному скороченню об'єму роботи нотаріальних контор сприяли зміни до ЦК, згідно з якими соціалістичний сектор звільнявся від обов'язкового засвічення договорів, що уклалися між його підприємствами. В результаті кредитної реформи 1930 р. самі собою відпали такі функції, як протест векселя і здійснення виконавчих надписів на опротестованих векселях [5, с. 150]. Різке скорочення обсягу роботи нотаріальних контор привело, відповідно, до зменшення стягуваного ними державного мита і до збільшення так званих «нерентабельних» контор. У юридичній літературі розпочалась гостра полеміка з приводу того, бути чи не бути нотаріату. Але процес скорочення нотаріальних контор тривав: в Україні у 1930 р. кількість нотаріальних контор зменшилась із 110 до 35 [5, с. 150].

Постановою ВУЦВК і РНК УРСР від 20 червня 1933 р. «Про реорганізацію державного апарату» усі діючі на той час нотаріальні контори були ліквідовані, натомість у складі обласних судів організували нотаріальні відділи. Виконання усіх нотаріальних дій, за винятком реєстрації арештів, покладалось на народних суддів. Виконуючи нотаріальні дії, народні судді керувались правилами нотаріального положення, інструкціями та розпорядженнями, виданими з метою його деталізації. Згідно з Постановою, на нотаріальні відділи обласних судів було покладено функції нагляду за виконан-

ням нотаріальних дій народними суддями і інструктування їх у цій діяльності, а також виконання в межах обласного центру всіх нотаріальних функцій, передбачених нотаріальним положенням.

Такий порядок виконання нотаріальних дій проіснував до 1938 р. і, природно, себе не виправдав. Зайняті своєю безпосередньою функцією – здійсненням правосуддя, – народні суди не могли приділити належної уваги нотаріальній роботі, яка до того ж потребувала спеціальних знань, технічних навиків, практичного досвіду. Як наслідок, погіршилась якість і зменшилась кількість виконуваних нотаріальних дій, населення не забезпечувалося належним і кваліфікованим нотаріальним обслуговуванням, виявлялось недотримання встановленої законом нотаріальної форми угод.

Тому 20 жовтня 1937 р. ЦВК і РНК УРСР приймають постанову про створення на Україні нової розширеної мережі нотаріальних контор [5, с. 151]. В обласних центрах і містах створюються відповідно обласні і міські нотаріальні контори, а з їх організацією припиняють свою діяльність нотаріальні відділи обласних судів. У тих містах і районних центрах, в яких за об'ємом роботи існування нотаріальних контор було недоцільним, створювались нотаріальні столи. Обласні нотаріальні контори очолювали старші нотаріуси, які призначались на посаду президією відповідного облвиконкому за поданням голови обласного суду, узгодженим із Наркомюстом; нотаріуси міських нотаріальних контор і нотаріальних столів – президією відповідної міської чи районної Ради за поданням старшого нотаріуса узгодженим із головою обласного суду. Окремий розділ Інструкції НКЮ УРСР від 9 березня 1938 р. встановлював, що загальне керівництво, нагляд та інструктування усіх установ і осіб, що виконували нотаріальні дії, здійснював Наркомюст УРСР через відділ нотаріату. Головам обласних судів належало персональне право нагляду за діяльністю нотаріальних контор і нотаріальних столів відповідної області, вони мали право давати піднаглядним установам вказівки щодо усунення недоліків у роботі з одночасним доведенням до відома НКЮ УРСР. Також зазначалось, що спірні питання, які виникали між нотаріусами і головами обласних судів, вирішувались Наркомюстом.

З метою приведення організації державного нотаріату відповідно до Закону про судоустрій Постановою РНК УРСР від 27 грудня 1940 р. «Про покращення організації державного нотаріату УРСР» були організовані: в містах – міські державні нотаріальні контори, в селах і селищах міського типу, що були райцентрами, – районні державні нотаріальні контори. Обласні нотаріальні контори реорганізовували у міські, а нотаріальні столи – в районні нотаріальні контори. Нотаріуси призначались, переміщувались і звільнялись з посади начальниками управлінь НКЮ УРСР. Обласним управлінням юстиції були передані всі функції керівництва, нагляду, інструктування, матеріального забезпечення, фінансування, підбору кадрів, складення підсумкових звітів про роботу нотаріальних органів області, що до цього здійснювались старшими нотаріусами безпосередньо і головами обласних судів загалом [5, с. 151].

Період Великої Вітчизняної війни характеризувався тим, що в цей час було введено низку спрощених правил при проведенні нотаріальних дій щодо військовослужбовців. Постановою від 9 серпня 1944 р. РНК УРСР затвердила нове Положення про Державний нотаріат УРСР, а 1 серпня 1946 р. Наказом Міністра юстиції УРСР були затверджені «Правила вчинення нотаріальних дій». Ці нормативно-право-

ві акти відображають лише зміни в законодавстві і нотаріальній практиці, що відбулися після 1928 р. Якихось значних змін щодо організації нотаріату, його компетенції і техніки нотаріального оформлення документів вони не внесли. З 1956 р. у зв'язку із ліквідацією управлінь юстиції загальне керівництво нотаріальними конторами знову було покладено на обласні суди, в штат яких були введені посади нотаріальних ревізорів. Зміни в системі управління органами державного нотаріату, а також застарілість норм нотаріального права, прийнятих у період війни, зумовили необхідність перегляду чинного Положення про державний нотаріат. Як наслідок – ухвалено нове Положення про державний нотаріат УРСР від 26 грудня 1956 р. [5, с. 150].

У 60-х роках проведено нову кодифікацію цивільного і цивільно-процесуального законодавства, а у наступні роки оновлено шлюбно-сімейне, колгоспне, земельне, трудове та інше законодавство. Відтак, окремі положення попередніх законодавчих актів щодо нотаріату втратили силу, виявились прогалини, виникла потреба в законодавчому врегулюванні деяких питань, висунутих нотаріальною практикою і розроблених правовою наукою [8, с. 53].

Постановою Ради Міністрів УРСР від 31 серпня 1964 р. затверджено «Положення про державний нотаріат УРСР». Відповідно Положення 1956 р. визнавалось таким, що втратило силу. Не позбавлене низки недоліків (не чітко виражені завдання нотаріату, невизначеність змісту його діяльності), Положення 1964 р. все ж було проміжним кроком у процесі вдосконалення нотаріального законодавства. Практика поєднання обласними судами функцій судового нагляду і судового управління себе не виправдала. Більше того, завантажені складною і різноманітною роботою щодо судового управління, обласні суди не могли приділяти належної уваги керівництву діяльністю нотаріальних контор, своєчасному і правильному спрямуванню нотаріальної практики. Не виправдало себе також і наділення Верховного Суду УРСР не властивими йому функціями судового управління, а керівництвом нотаріальними органами – і поготів.

Як наслідок, у жовтні 1970 р. були відновлені Міністерство юстиції УРСР і відділи юстиції виконкомів обласних Рад. Функції керівництва діяльністю нотаріальних контор з цього часу були передані Міністерству юстиції УРСР, в апараті якого створювався відділ нотаріату; у межах областей керівництво здійснювали відділи юстиції, в штаті яких перебували консультанти з питань нотаріату.

В 1973 р. був розроблений і прийнятий новий загальносоюзний акт – Закон СРСР «Про державний нотаріат» [9]. Не дивлячись на те, що Закон не був названий Основами, по суті він виконував функції ім притаманні, адже повинен був стати основою і правовою базою для подальшого оновлення і удосконалення усього нотаріального законодавства як загальносоюзного так і республіканського [2, с. 143]. Закон містив три групи норм: імперативні, які без змін вносились у республіканські закони; такі, що покладали на союзні республіки обов'язок при виданні республіканського акта врегулювати окремі питання; ті, що надавали право союзним республікам на їхній розсуд, врегулювати ті чи інші питання, не вирішені Законом СРСР [5, с. 153]. Останні дві групи норм були орієнтовані на необхідність урахування місцевих умов. Наприклад, республіки мали право розширити перелік встановлених нотаріальних дій з урахуванням своїх особливостей (ст. 11 Закону).

У законі СРСР 1973 р. знайшли своє закріплення і подальший розвиток такі нововведення щодо ор-

ганізації і діяльності нотаріальних органів: уперше на загальносоюзному рівні були визначені завдання державного нотаріату, що мали важливе значення для належного здійснення нотаріальної функції, удосконалення практики і розвитку юридичної теорії; закріплено принципи законності, дотримання таємниці виконуваних нотаріальних дій, національної мови нотаріального діловодства; розширено сферу судового контролю за нотаріальною діяльністю; вперше врегульовано головні питання застосування радянського нотаріального законодавства до іноземців, а також застосування іноземного права, міжнародних договорів та угод щодо нотаріальної діяльності; іноземним підприємствам та організаціям, а також іноземним громадянам та особам без громадянства, незалежно від того, проживали вони в СРСР, чи ні, була надана можливість звернення в державні нотаріальні контори.

Підводячи підсумок, стає зрозумілим, що після 1917 року вільний нотаріат докорінно змінив свій правовий статус. Ліквідація приватної власності на землю, засоби виробництва, на житло прирекли впливовий колись інститут на животіння. Відбувалися продумані зміни в системі нотаріального законодавства, що мали волонтаристський характер. Зрозуміло, що такі зміни проводились без об'єктивних, науково обґрунтованих передумов і не могли привести до позитивних результатів. В умовах домінування державної власності, заборони на зайняття підприємницькою діяльністю та комерційним посередництвом, монополії держави на зовнішньоекономічну діяльність нотаріат виступав у ролі непомітного додатку до правової системи держави. На його долю припадало часто формальне засвідчення порівняно невеликої кількості угод і оформлення документів про спадщину. Престижність посади нотаріуса була далеко не такою, як в країнах Західної Європи [5, с. 154]. Це був низькооплачуваний державний службовець, що займав у бюрократичній ієрархії найнижчу сходинку. Він був зовсім не зацікавлений в результатах своєї праці, оскільки кошти, отримувані ним за виконання нотаріальних дій, вилучались державою. Фінансування нотаріату відбувалося за залишковим принципом. Поширеними були випадки, коли нотаріусами ставали некваліфіковані спеціалісти, часто навіть без юридичної освіти.

Що стосується розвитку нотаріату на сучасному етапі розвитку, то слід відзначити, що політичні та економічні процеси, що відбувалися в Україні в кінці 80-х – початку 90-х років, відбилися і на системі нотаріальних органів. З переходом суспільства до ринкових відносин, законодавчим визнанням рівноправності усіх форм власності, розвитком підприємницької діяльності і процесів приватизації стало очевидним, що державний нотаріат втрачає своє значення і не може повністю виконувати покладені на нього функції. Пояснень цьому було декілька: по-перше, досить слабка організація органів нотаріату, як наслідок, надзвичайна перевантаженість у роботі державних нотаріальних контор; по-друге, втрата у нотаріусів зацікавленості в результатах своєї діяльності та особистої відповідальності перед клієнтом і, відповідно, низька продуктивність і ефективність їхньої праці [10, с. 18]; по-третє, дефіцит кваліфікованих кадрів у нотаріальному корпусі. Існуючі низькі посадові оклади визначали рівень юридичної підготовки у нотаріусів [11, с. 16]. Брак навиків у нотаріальному середовищі щодо аналізу законодавства, а також страх відійти від раніше прийнятих інструкцій породжували небажання сприймати та реагувати на правові новели, і, як наслідок, спричиняли відмову засвідчити угоду, якщо

вона виходила за межі типових договорів, розроблених ще в 60-70-х роках [12, с. 4].

Нового імпульсу розвитку правової системи України, в тому числі й інституту нотаріату, надало проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року. З прийняттям Закону «Про власність» [13] та деяких інших законів значно розширилася компетенція державних нотаріусів, збільшилась кількість і обсяг нотаріальних дій. Та робота, яку проводило Міністерство юстиції України у справі вдосконалення системи нотаріату, не могла істотно вплинути на стабілізацію нотаріальної діяльності. Працівники нотаріату нерідко порушували питання про те, що стиль і методи керівництва ним не відповідають вимогам часу, а існуючі проблеми не розв'язуються. Недостатня забезпеченість нотаріальними бланками, відсутність у кожного нотаріуса гербової печатки, посвідчення величезної кількості нікому не потрібних копій документів, невдало встановлений режим роботи нотаріальних контор, їх вкрай малі штати породжували черги, не виправдані втрати робочого і особистого часу, нарікання і невдоволення громадян. Керівництво ж державного нотаріату, на думку самих нотаріусів, знаючи всі ці проблеми, не поспішало з їх вирішенням, допускало паперотворчість, адміністрування, видимість пошуку шляхів усунення недоліків [3, с. 64].

На початку 90-х років кризова економічна ситуація в Україні, необхідність виділення значних фінансів на вирішення невідкладних соціально-економічних проблем відсунули державне регулювання проблем нотаріату на далеке майбутнє. Радикальним вирішенням такої ситуації було розроблення нової концепції українського нотаріату, що передбачала, поряд з державним, введення інституту приватного нотаріату і, відповідно, законодавче закріплення положень, що давали б можливість вирішувати важливі питання нотаріальної діяльності без допомоги державних органів і водночас забезпечити нотаріальні контори необхідною оргтехнікою та персоналом [5, с. 154].

Проаналізувавши існуючу правову літературу з проблем нотаріату, ми дійшли висновку, що ознаки, притаманні нотаріальній діяльності загалом і професії нотаріуса зокрема дають підставу віднести його до публічно-правових інститутів. Крім того, проведене нами раніше історично-правове дослідження становлення і розвитку нотаріальної діяльності у країнах континентального права, у тому числі і в Україні, наче доводить, що нотаріат, внаслідок специфіки виконуваних ним функцій розвивався, скоріше, як інститут публічний, а не приватний. Уся багатотомова історія нотаріальних органів підтверджує той факт, що цей інститут, на відміну від спірної судової юрисдикції, розвивався як безспірна публічна юрисдикція і виник як інститут, покликаний забезпечувати охорону приватної власності і безспірність майнових прав, охорону всіх учасників цивільного обороту. Упродовж усієї історії розвитку держави і права нотаріат був і є складовою правової системи будь-якої країни, оскільки здійснювані нотаріусами функції об'єктивно необхідні і затребувані суспільством [5, с. 53].

Значним кроком у розвитку нотаріату і його законодавчого закріплення став прийнятий Верховною Радою України 2 вересня 1993 року і введений в дію з 1 січня 1994 року Закон України «Про нотаріат» [14]. Відтоді в одному економічному просторі, поряд із поняттям державний нотаріус, свої функції виконує і нотаріус, який займається приватною нотаріальною діяльністю.

Важливим, на нашу думку, було положення закону, яким чітко і недвозначно визначені обов'язки

нотаріуса, що поставили його на охорону інтересів клієнтів: «Нотаріус зобов'язаний сприяти фізичним та юридичним особам у здійсненні прав та законних інтересів, роз'яснювати права і обов'язки, попереджати про наслідки виконуваних нотаріальних дій для того, щоб юридична необізнаність не могла бути використана їм на шкоду.» Отже, по-перше, у наведеній цитаті немає і натяку на пріоритетність інтересів держави. По-друге, нотаріус відтепер повинен провадити свою діяльність з врахуванням інтересів осіб, що звернулись до нього з метою охорони цивільних прав та інтересів. Адже в радянському законодавстві не йшлося про те, що особа, яка виконує державні функції, зобов'язана попередити сторони про якісь небезпеки, що можуть настати у випадку їхніх необдуманих чи некомпетентних дій.

Нотаріус посідає особливе місце серед інших юридичних професій, що зумовлюються специфікою притаманних йому ознак. По-перше, нотаріус, як посадова особа, яка виконує покладену на нього правоохоронну функцію, працює в сфері доказового права, займаючись забезпеченням кваліфікованих доказів у сфері цивільного (в широкому значенні) обороту [15, с. 14]. По-друге, державою встановлюється особливий доступ до нотаріальної діяльності, пов'язаний із підвищеними кваліфікаційними вимогами до нотаріуса і рівня його підготовленості до виконання покладених на нього функцій. Як частково зазначалось нами вище, фактично вже з початку ХІХ ст. модель підготовки до нотаріальної діяльності у розвинутих країнах була досить складною та пов'язувалася з набуттям додаткової освіти і практичних навиків, що не охоплювалися загальними стандартами юридичної освіти. Нагадаємо, що на відміну від тих українських земель, що входили до складу Росії [16, с. 35], а потім і до СРСР, на західноукраїнських землях, починаючи із середини ХІХ ст. до кандидатів у нотаріуси ставились вимоги (як у професійному, так і в моральному аспекті) набагато вищі, ніж передбачені нашим сучасним законодавством. Саме це першою чергою зумовлювало значну

повагу до нотаріату з боку громадянського суспільства і високий статус серед інших правоохоронних органів [5, с. 154]. По-третє, нотаріус виконує публічно-правові функції від імені держави – України, що зумовлює особливість його правового статусу. В цьому контексті важливо зазначити, що наш законодавець не дає чіткого визначення правової природи приватного нотаріату. З одного боку, Закон покладає виконання нотаріальних дій на нотаріусів, які працюють у державних нотаріальних конторах (державні нотаріуси) або займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватні нотаріуси), а з іншого – передбачає, що нотаріальна діяльність не є підприємницькою і не ставить за мету отримання доходів. Отже, виходить, що, займаючись приватною нотаріальною діяльністю, нотаріус не є підприємцем, і навпаки. Некоректність та протиприродність такого формулювання викликали й викликають критичні і, видається, справедливі зауваження у правовій літературі [17, с. 76-79].

Більш правильним, і це підтверджує історичний досвід, визначити нотаріуса як функціонера публічного (проте не в розумінні державного чиновника), тобто як особу, уповноважену здійснювати від імені Української держави відповідні нотаріальні дії. Це б усунуло подвійний характер правової природи нотаріату, закладений діючим законом про нотаріат, коли нотаріус є напівчиновником, напівпідприємцем [5, с. 154]. Таке формулювання цілком відповідало б принципам діяльності латинського нотаріату, які закріплені в Статуті Міжнародної Спілки Латинського Нотаріату (МСЛН). Один із них проголошує, що професійна діяльність нотаріуса полягає в здійсненні публічної функції під контролем держави або органу, діючого на підставі статуту і наділеного відповідними повноваженнями від імені держави [1, с. 6-85]. Водночас, здійснюючи публічну функцію, ми вкотре підкреслюємо, нотаріус бере активну участь у охороні приватних (цивільних) відносин. І в цій частині нотаріус виконує цілу низку важливих функцій, які ми і розглянемо.

Список літератури:

1. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 ч. / [за заг. ред. Я. М. Шевченко]. – К., 2004. – 782 с.
2. Фурса С. Я. Співні питання нотаріальної науки і практики / С. Я. Фурса // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 1. – С. 36-39.
3. Фурса С. Новий погляд на термінологію спадкових правовідносин / Фурса С. // Право України. – № 9. – 2002. – С. 115-120.
4. Жуйков В. Нотаріат як інститут превентивного правосуддя: общіє цели, принципи и полномочия / В. Жуйков // Российская юстиция. – 1998. – № 6. – С. 33-34.
5. Долгов М. А. Большая история нотариата / М. А. Долгов // Нотариус. – 2000. – № 3(23). – С. 77-95.
6. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях / [уклад.: Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін.] / [За ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука]. – К.: Правова єдність, 2009. – Т. 2. – 1240 с.
7. Скотар М. Історія правового інституту застави і сучасність / М. Скотар // Право України. – 1999. – № 1. – С. 39-43.
8. Лисицина Е. Г. Защита интересов юридических лиц в гражданском судопроизводстве (в аспекте представительства): автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Лисицина Елена Генриховна – Свердловск, 1987. – 18 с.
9. Про врегулювання діяльності нотаріату в Україні: Указ Президента України від 23.08.1998 р. № 932/97 // Урядовий кур'єр. – 1998. – 27 серпня. – № 163-164.
10. Черватенко І. М. Поняття нотаріального акту – документу та його ознаки / І. М. Черватенко // Актуальні проблеми юридичної науки: Збірник тез міжнародної наукової конференції «Восьмі осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 13-14 листопада 2009 року): У 4-х частинах. – Частина третя: «Цивільне право. Сімейне право. Міжнародне приватне право. Комерційне право. Цивільний, господарський та адміністративний процес». – Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету та права, 2009. – С. 492-494.
11. Радзівська Л. К. Нотаріат в Україні: [навч. посібник] / Л. К. Радзівська, С. Г. Пасічник / [за відп. ред. Л. К. Радзівської]. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 317 с.
12. Черемных И. Г. Возрождение в России независимого нотариата и его взаимоотношения с властью / И. Г. Черемных // Нотариус. – 1998. – № 3(11). – С. 4-8.
13. Про виконавче провадження: Закон України від 21.04.1999 р. // ВВР. – 1999. – № 24. – Ст. 207.
14. Про мови в Українській РСР: Закон Української РСР від 28.10.1989 р. № 8312-ХІ // ВВР УРСР. – 1989. – № 45. – Ст. 631.
15. Явич Л. С. Проблемы правового регулирования советских общественных отношений / Л. С. Явич. – М., Госюриздат, 1961. – 172 с.
16. Пікула В. Нотаріальний або судовий порядок стягнення боргу: порівняльний аналіз / В. Пікула // Юридичний радник. – 2006. – № 4(12). – С. 102-103.

17. Тимченко Г. П. Способи і процесуальні форми захисту цивільних прав: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право; цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Г. П. Тимченко. – Х., 2002. – 21 с.

Желиховская Ю.В.

Хмельницький університет управління і права

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИЯ НОТАРИАТА В УКРАИНЕ

Аннотация

Статья посвящена исследованию вопроса о нотариате, его значимости в гражданском обществе. Исследовано возникновение самого понятия нотариат. Проанализированы нормативные акты регулирующие деятельность нотариусов. Рассмотрена история возникновения нотариата на разных исторических этапах развития цивилизации и украинского нотариата в частности. Проанализированы термины и понятия, использовавшиеся и используемые в нотариате и нотариальной деятельности.

Ключевые слова: нотариат, нотариус, нотариальные органы, государственные нотариальные конторы, частные нотариальные конторы, юридические факты, старшие нотариусы, биржевые нотариусы, народные суды, государственном нотариате, нотариальные действия, латинский нотариат.

Zhelihovska Yu.V.

Khmelnytsky University of Management and Law

HISTORY AND DEVELOPMENT NOTARIES IN UKRAINE

Summary

The article investigates the issue of Notaries, its importance in civil society. Studied the emergence of the concept of notaries. Analyzes regulations that govern and regulate the activity of notaries. The history of the emergence of the notary at different stages of civilization and Ukrainian Notaries in particular. Analysis of the terms and concepts used and used in notary and notarial activity.

Keywords: notaries, notary, notaries, notaries public, private notaries, legal facts, senior notaries, notary stock, people's courts, public notaries, notarial acts, Latin notaries.

УДК 343.1:343.21

ПРОБЛЕМНІСТЬ ЗАКОНОДАВЧОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПІДСУДНОСТІ ТА ЇЇ ВИДІВ У НАЦІОНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Керноз Н.Є., Берднік І.В.

Чернігівський національний технологічний університет

Стаття присвячена висвітленню проблемних питань законодавчого врегулювання підсудності та її видів у національному судочинстві. Проаналізовано поняття підсудності. Розкриті види підсудності: інстанційна, виключна, територіальна, предметна. Автори приходять до висновку, що на законодавчому рівні відсутнє її визначення та існують розбіжності щодо її видів. Запропоновані шляхи усунення прогалин в законодавстві.

Ключові слова: підсудність, інстанційна підсудність, виключна підсудність, територіальна підсудність, родова підсудність, предметна підсудність.

Постановка проблеми. Реалізація конституційного права на захист судом прав і свобод особи, проголошеного ст. 55 Основного Закону України [1] неможлива без створення в Україні умов для забезпечення кожному права на «справедливий суд» як однієї з основних конвенційних засад встановлених п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2]. Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [3] суди застосовують при розгляді справ Конвенцію 1950 р. та практику Суду як джерело права, а також ст. 8 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [4], яка передбачає, що ніхто не може бути позбавлений права на розгляд

його справи в суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом.

Однією з правових гарантій справедливого правосуддя є чітке, юридично обґрунтоване розмежування повноважень судів окремої ланки судової системи, а також однойменних судів однієї ланки щодо розгляду і вирішення цивільних справ. Отже, *визначити підсудність означає, встановити суд, який згідно із законом повинен здійснювати правосуддя.*

На законодавчому рівні так і не закріпили визначення термінів «підсудність», «юрисдикція», «підвідомчість», «компетенція», проблемні питання узгодженості яких вже досліджувалась співавтором [5, с. 82-87]. Лише в п. 2 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивіль-